

Recenzja pracy doktorskiej mgr Katarzyny Burzyńskiej „Witraż –między obrazem a sztuką użytkową witraż w kulturze”

Przedstawiona do recenzji praca doktorska mgr Katarzyny Burzyńskiej zatytułowana „Witraż-między obrazem a sztuką użytkową. Witraż w kulturze”, napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Beaty Frydryczak, może ubiegać się o status interdyscyplinarnej z uwagi na połączenie praktyki artystycznej w zakresie technik tworzenia i renowacji witraża, jego historycznej funkcji na przestrzeni wieków, jak również umieszczenia witraża w szerszym kontekście teoretyczno-estetycznym, pogłębiającym badania o jego miejsce i rolę w kulturze współczesnej.

Podjęcie i rozwinięcie problematyki witraża w kontekście historycznym i współczesnym, teoretycznym i analitycznym przez Doktorantkę tłumaczone jest potrzebą wypełnienia braku szerszych badań nad tym zagadnieniem, uzupełnienia luki, jaką dostrzegła w literaturze przedmiotu, jak również jej własnymi zainteresowaniami zawodowymi. Rzeczywiście, witrażownictwo należy do praktyk artystycznych, którym w literaturze z zakresu estetyki, a także teorii i historii sztuki, również rodzimej, nie poświęca się zbyt wiele uwagi.

Doktorantka analizuje, podejmując badania o charakterze porównawczym, równoległe formy współczesnego witrażownictwa z: 1) z formą tradycyjną – realizowaną w budowlach sakralnych i świeckich lub w wysokiej jakości wytworach użytkowych; 2) „nietradycyjną” – polegającą na wykorzystaniu reminiscencji witraża w praktykach instalacyjnych wybranych artystów i architektów; 3) masową produkcję imitacji witraży (w tym – galanterię witrażowniczą) poszukując w ten sposób odpowiedzi na rolę i pozycję witraża w kulturze. Interesująca w tym kontekście jest analiza stron internetowych pracowni zajmujących się witrażownictwem, zwrócenie uwagi na ich graficzny charakter oraz zawarte w nich treści i prace artystyczne „parawitrażowe”, które Doktorantka określa jako „galanterię witrażową” niejednokrotnie zbliżającą się do kiczu.

Wybór przedstawionych w pracy doktorskiej sylwetek współczesnych artystów zajmujących się w swojej twórczości witrażem bądź obiektami nawiązującymi do techniki witraża jest trafne. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż autorka przeanalizowała polskie witrażownictwo na podstawie badań terenowych, dokonując inwentaryzacji witraży świeckich na terenie Gdańska oraz – częściowo – na terenie Żuław, poszukiwań własnych, jak również wywiadów z wybranymi artystami. W pracy posługuje się subiektywnie wybranymi przykładami – historycznymi i współczesnymi.

Praca w sumie liczy 278 stron: zawiera wstęp, trzy rozdziały podzielone na podrozdziały, zakończenie, słownik wybranych terminów z zakresu sztuki witrażowej, bibliografię wykorzystanej literatury polsko- i obcojęzycznej oraz spis ilustracji.

Rozdział pierwszy, „Witraż-próba ujęcia” ma charakter historyczny i opisowy, przedstawiający pojęcie witraża, jego początki i rozwój. W rozdziale tym zwróciło moją uwagę trafne spostrzeżenie autorki dotyczące szkła bezbarwnych i związanego z tym problemem definiowania witraża, który nie ujmuje aspektu witraży nie posiadających kolorów, z którymi to powszechnie jest kojarzony.

Rozdział pierwszy został podzielony na trzy podrozdziały.

W pierwszym *Pojęcie* autorka zajmuje się pojęciem witraża i zarysem dziejów witrażownictwa.

W drugim *Zarys dziejów witrażownictwa* otwiera podrozdział *Narodziny witraża*, omówiony został rozwój witraża i sztuki witrażowej w poszczególnych epokach. W rozwoju sztuki witrażowej autorka zwraca uwagę na częściowe zeświecczenie witraża, które nastąpiło w końcu XIX wieku w wyniku pojawienia się nowych technologii, a co za tym idzie, powstaniem licznych pracowni witrażowniczych. Ostatecznie, w konsekwencji dziewiętnastowiecznych przemian witraża odnotować należy także zainteresowanie witrażem przez artystów awangardowych. W kolejnym podrozdziale *Źródła pisane* omówione zostały pierwsze zapisane wzmianki na temat witraży. Rozdział drugi zamknięty podrozdziałem *Ikonoografia* uzupełnia przedstawienie „dokumentacji” malarskiej sztuki witrażowniczej ze zbiorów sztuki europejskiej.

W trzecim podrozdziale *W poszukiwaniu formy i wyrazu* mgr Burzyńska konfrontuje witrażownictwo z głównymi koncepcjami współczesnej filozofii obrazu. Poddaje analizie

witraż i jego pojęcie, odnosząc się do estetycznej i filozoficznej koncepcji obrazu, na tym gruncie próbując zrekonstruować teorię witraża oraz jego cech konstytutywnych, które określają jego wyjątkowość jako techniki artystycznej i artystycznego środka wyrazu. Zagadnienia te rozważa w trzech polach problemowych: obrazu, ramy i autora. Autorka doktoratu zwraca uwagę na istotną kwestię autorstwa witraża, stawiając tym samym pytanie o znaczenie wagi artysty i rzemieślnika, a co za tym idzie witraża - traktowanego jako wytwór albo rzemiosła, albo sztuki. W tym rozdziale Doktorantka poświęca sporo uwagi ramie, jako bardzo ważnego elementu spajającego kompozycję witraża nie tylko w sensie konstrukcji, ale również i formy. Zwraca uwagę również na symboliczną rolę ramy.

Rzetelnie została przedstawiona analiza znaczenia obrazu w religii chrześcijańskiej w pierwszym rozdziale w podrozdziale *Witraż a spór o obrazy* w części drugiej *Ideologiczne i estetyczne uwarunkowania witraża*, szczególnie ważnej z uwagi na bezpowrotną dewastację witraży w kontekście ikonoklazmu. W tym rozdziale Autorka doktoratu opisuje swoją realizację witrażową drogi krzyżowej w kościele Miłosierdzia Bożego w Malborku. Nie mam jednak pewności czy chodzi o witraże okienne czy o formę witrażową feretron? Ciekawa jestem też usytuowania tej realizacji w sztuce jako dzieła witrażowego i jego wartości artystycznej.

W podrozdziale *Biblia pauperum* autorka pracy przeanalizowała kształtowanie się ikonografii obrazu-witraża, na który największy wpływ miał przekaz słowny wraz z miniaturami. W podrozdziale *Pielgrzymowanie światła*, omawia filozoficzną i teologiczną rolę światła, które w witrażu odgrywa rolę kluczową symbolicznie uosabiając wartości teologiczne i metafizyczne.

Rozdział drugi *Witraż w czasach odrodzenia sztuk i rzemiosł* składający się z trzech podrozdziałów: *Od warsztatu do produkcji*, *Ruch Arts & Crafts*, *Witraż w okresie secesji*, w którym Doktorantka analizuje rolę witraża w zeświecczonej, przemysłowej kulturze końca dziewiętnastego i początków dwudziestego wieku, autorka dysertacji wymienia ośrodki akademickie przekazujące wiedzę z zakresu malowania witraży technikami klasycznymi (kontur, patyna, emalia). Wiedzę tę uzupełniłabym o Katedrę Konserwacji i Restauracji Ceramiki i Szkła w Akademii Sztuk Pięknych we Wrocławiu oraz Pracownię Witrażu Instytutu Sztuk Plastycznych Wydziału Sztuki i Nauk, o edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Cieszynie i Pracownię Rysunku i Szkła Artystycznego Wydziału Artystycznego Uniwersytetu Zielonogórskiego. Niejednokrotnie w pracy pojawia się określenie farb szklanych bądź naszkliwnych, które stosuje się raczej do szkliwienia ceramiki. Posługiwałabym się w sytuacji

pisania o farbach do szkła witrażowego bardziej precyzyjnymi określeniami: kontur, patyna emalia.

W podrozdziale *Ruch Arts & Crafts* dowiadujemy się o roli, jaką odegrał inspirowany przez prerafaelitów i Johna Ruskina ruch Arts & Crafts, który zmierzał do odrodzenia rzemiosła artystycznego (przeciwko produkcji maszynowej) i nadania mu odpowiednio wysokiej rangi w obrębie sztuki. Ruch ten został skonfrontowany z działalnością Tiffany Glass Company (1885) i Tiffany Studio (1902) w Stanach Zjednoczonych, które były odpowiednikiem europejskiej secesji, preferującej motywy roślinne i geometryczno-abstrakcyjne w witrażach umieszczanych w budynkach publicznych oraz prywatnych. Zagadnienia te są formą przejścia do ostatniego podrozdziału, w którym autorka zajmuje się witrażem w okresie secesji, między innymi ukazując przykłady witrażownictwa secesyjnego z przełomu XIX i XX wieku, co istotne na podstawie przeprowadzonej indywidualnie inwentaryzacji wraz z relacją fotograficzną, z obecnych województw: pomorskiego, kujawskiego-pomorskiego i warmińsko-mazurskiego. W części trzeciej *Formy współczesne sztuki witrażowej i ich transformacje*, podzielonej na dwa rozdziały, omówione zostały współczesne formy witraża i nowe techniki, jak np. fusing, wpływające na formę współczesnego witraża i jego odbiór.

W rozdziale pierwszym *Współczesny „witraż tradycyjny”* autorka omawia twórczość wybranych artystek i ich realizacje z zakresu witrażu: Zofię Boudouin de Courtenay, Teresę Reklewską, Barbarę Massalską, Beatę Stankiewicz-Szczerbik czy też Barbarę Idzikowską. Warto byłoby przy tej okazji wspomnieć o witrażu autorstwa Anny Skibskiej we wnętrzu kościoła (dawniej Kina) św. Klemensa Dworaka przy ul. Aleja Pracy we Wrocławiu. Witraż wykonany na początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, poświęcony rocznicy Poznańskiego Czerwca 1956 r., był interesującą próbą rozwiązań witrażowych zrywających z tradycją. Witraż ten wykonano z zastosowaniem połączeń ołowianych, klejonych, a także elementu przestrzennego-kryształowego klina przebijającego czerwoną taflę. Umieszczenie witraża w pierwszym oknie od wejścia sugerowało zamysł zapewnienia okien dalszymi dziełami. Gdyby to nastąpiło, byłby to ważny głos w dyskusji na temat witraża nowoczesnego w tamtym czasie. Niestety, jak słusznie już we wstępie pracy Autorka dysertacji zauważyła, mało jest opracowań z zakresu witrażownictwa a o opisanym wyżej witrażu nie można nigdzie znaleźć nawet skromnej notatki.

Bardzo dobrze opracowane przez Doktorantkę przykłady witraży autorstwa Beaty Stankiewicz-Szczerbik w kościele św. Macieja we Wrocławiu łączących w technikę klasyczną szkło Tiffany oraz fusing czy też witraży autorstwa Barbary Idzikowskiej i nieżyjącego

ważnego wrocławskiego grafika Eugeniusza Geta-Stankiewicza w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu podkreślają możliwości współczesnych witraży i ich wysoką wartość artystyczną. Natomiast ostrożna byłabym z tak jednoznaczną oceną twórczości Barbary Massalskiej, jako ewenementu na skalę kraju, jak i Europy. Z techniką wykonywania witraży z brył szkła hutniczego spajanego cementem można spotkać się w metrze w Kijowie, otwartym w roku 1960 czy też w małym Kościele w Lubiecinie, w województwie lubuskim. Zgadzam się jednakże z artystyczną oceną i wartością cyklu witraży w kościele św. Elżbiety w Gdańsku oraz witraża Wniebowstąpienia w kościele św. Józefa w Gdańsku autorstwa Barbary Massalskiej, które powinno zostać objęte szczególną opieką konserwatorską. Przy analizie tych witraży łączonych nie ołowiem a zaprawą murarską, można byłoby jeszcze raz pokusić się o przeanalizowanie definicji witraża.

Niezwykle ciekawe byłoby porównanie witraży Barbary Massalskiej z witrażami poznańskiej artystki Marii Powalisz-Bardońskiej znajdujących się w Muzeum Ziemi Lubuskiej wykonanych w zbliżonym czasie, bo zaledwie cztery lata później „Panoramy średniowiecznej Zielonej Góry” zainspirowanej osiemnastowieczną ryciną widoku miasta od strony południowo-wschodniej i trochę późniejszego, bo z roku 1981 witraża „Winobranie” w kontekście pewnej bliskości formalnej prac powstających w określonym czasie, cechujących się zbliżonym malarskim sposobem budowania obrazu.

W rozdziale drugim *Nowe formy witrażowe* w podrozdziałach: *Instalacje, Witraż w przestrzeni publicznej, Sztuka użytkowa i kicz* autorka Doktoratu omawia subiektywnie wybrane prace, w których czytelne jest nawiązanie do witrażu, a równocześnie poszukiwanie jego nowych odczytań i technik. Autorka przedstawia i analizuje ciekawe przykłady w sztuce współczesnej, które nawiązują w szeroko pojętej koncepcji witraża współcześnie, jak m.in. *Krzyż* autorstwa artysty Piotra Wysockiego i patrioty i byłego harcerza Mieczysława Zielińskiego, pokazanego w bytomskiej Kronice, pracy powstałej przy współudziale Galerii Arsenał w Białymstoku czy też prace znakomitego brytyjskiego duetu Gilberta&Georga z 2011 roku *Jack Freak-Picture* pokazanych w gdańskiej Galerii Łaźnia. W podrozdziale witraż w przestrzeni publicznej autorka Doktoratu przedstawia poszukiwania w przestrzeniach miejskich, oprócz form wykonanych techniką fussingu, różnego rodzaju elewacji szklanych, lustrzanych oraz instalacji świetlnych. Opisuje zmiany, jakie nastąpiły i upowszechniły się w budownictwie m.in. podświetlane pustaki szklane (luksfery), barwione lub zmieniające barwę dzięki umieszczonym na ich powierzchni montażowej diodom LED.

Podając liczne współczesne przykłady działalności artystów i architektów (Maurycy Gomulicki, Romuald Loeglera czy Marek Orłowski i Marek Szymański) trafnie konstatuje, iż: „O ile tradycyjne witraże określano jako „świejące ściany barwne”, to dzisiejsze miasto, obfitujące w szklane fasady, posiada takich, wykonanych przy pomocy różnych technologii, ścian coraz więcej.”

W ostatnim podrozdziale *Sztuka użytkowa i kicz* omawiane są transformacje sztuki witrażowej obecne w *designie*, w których poszukiwane są reminiscencje sztuki witrażowej. Katarzyn Burzyńska zauważa, iż „witraż wciąż funkcjonuje w naszej kulturze i czuje się w niej dobrze: przechodzi metamorfozy, przewija się w popkulturze, wykorzystywany jest między innymi przez kreatorów mody, pojawia się jako tytuły powieści i motywy gier planszowych. Oznacza to, że ma w niej stałe, niekwestionowane miejsce”. W zakończeniu Pani Burzyńska podjęła trudną rolę analizy problematyki konserwacji i restauracji witraży z uwagi na własne doświadczenia w tym zakresie. Z pełną uwagą i zainteresowaniem przeczytałam ten rozdział. Mam poczucie pewnych nieścisłości w zakresie terminologii (naprzemienne używanie określeń renowacji i restauracji, konserwacji czy też rekonstrukcji). Sugerowałabym zatem uzupełnienie słownika terminów o wyjaśnienie tych pojęć.

Pracę doktorską mgr Katarzyny Burzyńskiej **„Witraż –między obrazem a sztuką użytkową. Witraż w kulturze”** można traktować, jako udaną próbę usytuowania witraża w kontekstach teoretyczno-estetycznych oraz kulturowych i artystycznych.

Praca napisana jest z zaangażowaniem, cechuje się wyraźnie samodzielnymi poszukiwaniami przykładów, szczególnie w częściach dotyczących współczesności, które uzupełnione są autorskimi fotografiami wzbogacającymi pracę doktorską. Zdarzają się w niej nieliczne błędy edytorskie, które nie wpływają jednak na jakość lektury.

Konkludując: Przedstawiona do oceny praca mgr Katarzyny Burzyńskiej spełnia wymogi stawiane dysertacji doktorskiej, a rozprawa potwierdza umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy badawczej. Przedstawioną do recenzji pracę **„Witraż –między obrazem a sztuką użytkową. Witraż w kulturze”** oceniam pozytywnie i wnioskuję o dopuszczenie mgr Katarzynę Burzyńską do kolejnych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora.

prof. dr hab. Paulina Komorowska-Birger